

**ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ
ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ABOUT SOME QUESTIONS OF APPLICATION OF RESPONSIBILITY FOR
THE NONPERFORMANCE OF BILLS OF DEBT ON MATERIALS OF JUDICIAL PRACTICE**

Сєєрова Є.С.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячену інституту відповідальності за неналежне виконання грошового зобов'язання. Досліджено зміст поняття грошового зобов'язання та висвітлені спірні питання судової практики із застосування ст. 625 ЦК України при виникненні різних видів зобов'язань.

Ключові слова: грошове зобов'язання, кредитор, боржник, цивільно-правова відповідальність.

Статья посвящена институту ответственности за ненадлежащее исполнение денежного обязательства. Исследовано понятие денежного обязательства, освещены спорные вопросы судебной практики по применению ст. 625 ГК Украины при возникновении разных видов обязательств.

Ключевые слова: денежное обязательство, кредитор, должник, гражданско – правовая ответственность.

The article is sanctified to the institute of responsibility for the improper execution of bill of debt, the concept of bill of debt is investigational, the vexed questions of judicial practice are lighted up at application of the article 625 of civil code of Ukraine in case of occurring of different types of obligations.

Key words: bill of debt, creditor, debtor, civil is legal responsibility.

Цивільна відповідальність є одним із видів санкцій в зобов'язаннях, встановлених договором або законом на випадок невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання, яка полягає в покладанні на боржника обов'язку відшкодувати кредитору збитки, сплатити неустойку, що, з одного боку, компенсує шкоду, завдану кредитору, а з іншого – як перспектива негативних наслідків спонукає боржника докласти зусиль до своєчасного і якісного виконання зобов'язання.

Поряд із розповсюдженими майновими санкціями в зобов'язаннях між суб'єктами цивільних правовідносин, якими є неустойка, штраф, пеня, законодавцем передбачено право кредитора на стягнення у разі порушення грошового зобов'язання суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (стаття 625 ЦК).

Проблема відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань сама по собі не нова, але в сучасних умовах належить до найбільш дискусійних, що обумовлено великою кількістю спорів, які виникають через порушення грошових зобов'язань на тлі різноманітних поглядів науковців на ключові питання грошових зобов'язань та за відсутності послідовного законодавчого вирішення таких проблем.

Такі обставини зумовлюють відсутність єдності судової практики, аналіз якої надає можливість виявити найбільш актуальні питання, які виникають під час застосування правил ст. 625 ЦК України і потребують вирішення з метою вдосконалення норм цивільного законодавства.

Слід зазначити, що проблема стягнення коштів через невиконання зобов'язання є багатоаспектною.

Усталеною слід вважати практику застосування відповідальності, передбаченої ст. 625 ЦК, до договорів позики, кредиту, банківського вкладу, проте можливість застосування цієї норми до інших зобов'язань свідчить про відсутність єдиної думки про це, зокрема в разі невиконання рішення суду про присудження коштів у спорах про стягнення авансу, при невиконанні зобов'язань з надання послуг, виконанні робіт, передачі речей, у спорах про відшкодування шкоди.

Аналіз рішень суду різних інстанцій свідчить про те, що практика застосування норм ст.625 ЦК України у разі тривалого невиконання рішення суду, яким присуджено стягнення коштів, умовно йде двома шляхами.

Один з них полягає в тому, що санкції у вигляді 3% річних не застосовуються, оскільки з часу постановлення рішення суду про стягнення боргу відносини сторін переходять в стадію виконавчого провадження, регулюються Законом України «Про виконавче провадження», і закон не допускає повторного розгляду справи з тих самих підстав, про той самий предмет і між тими самими сторонами.

Протилежний підхід до вирішення цього питання полягає, відповідно, в можливості застосування санкцій ст. 625 ЦК до таких правовідносин.

Правильне вирішення такого питання залежить від з'ясування природи грошового зобов'язання та часу виникнення обов'язку зі сплати коштів.

Як зазначається в літературі, зобов'язання є правовідносинами майнового характеру, тому їх зміст становлять суб'єктивні права та обов'язки також майнового характеру, який не завжди вичерпується правом вимагати вчинення виключно дій, які спрямовані на передачу, пристосування майна або взагалі тим чи іншим способом пов'язані з майном, змістом зобов'язання може охоплюватися право вимагати вчинення будь – якої правомірної, що має серйозний характер, потребує захисту та

заслуховує на захист, дії особи (позитивної чи негативної) [1, с. 59].

Зобов'язання у цивілістичній літературі також визначають як цивільні правовідносини, пов'язані з переміщенням майнових та інших результатів праці, внаслідок яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) вчинення або утримання від вчинення певних дій [2, с. 6].

Відповідно до ст.509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити кошти тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Глибокий аналіз природи грошового зобов'язання свого часу був проведений у монографії «Деньги и денежные обязательства» Л.А. Лунцом, який на підставі норм зарубіжного законодавства сформулював висновки про природу грошових зобов'язань та наслідків, які виникають у разі їх невиконання.

Зокрема, грошове зобов'язання спрямоване на сплату коштів, тобто на надання матеріальних речей, виконуючих функцію засобів обігу, та обов'язок платити кошти може впливати не лише безпосередньо з договору чи закону та складати первісний зміст зобов'язання, але також може бути санкцією за невиконання зобов'язання, первісним предметом якого є не кошти, а інші речі чи послуги або будь – яка інша дія, свідчить про можливість застосування санкцій згаданої статті у разі невиконання рішення суду про присудження коштів [3, с. 23]

У сучасному законодавстві визначення поняття грошового зобов'язання наведене в ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року, за якою грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України [4].

У свою чергу, цивільні права та обов'язки відповідно до ст.11 ЦК України виникають не лише з договорів та інших правочинів, а й з рішення суду.

Виходячи з таких теоретичних міркувань та законодавчого визначення грошового зобов'язання, підставою для уплати грошової суми кредитору слід вважати не лише договір, а й інші правові підстави, передбачені цивільним законодавством, у тому числі рішення суду про стягнення коштів.

Тривале невиконання рішення суду призводить до знецінення присуджених коштів, та в разі відсутності у боржника майна, на яке може бути звернуто стягнення, боржник безвідповідально ухиляється від виконання рішення суду.

У такому випадку можливість стягнення суми інфляції та 3% річних є засобом захисту прав кредитора та заходом впливу на боржника, перед яким стає питання неминучого збільшення боргу в разі добровільного невиконання рішення суду. При цьому Закон України «Про виконавче провадження» не містить заходів захисту прав кредитора в таких ситуаціях, так само як і відсутній в ньому механізм впливу на боржника, в якого відсутні кошти та майно, на які можна звернути стягнення.

Крім того, відповідно до ст. 599 ЦК зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином, а відтак, до його виконання в натурі воно не може вважатися припиненим, залишається грошовим, оскільки зміст його не змінюється.

Таким чином, правильним виявляється вважати, що грошове зобов'язання може виникати і на підставі рішення суду про присудження коштів з часу набрання ним чинності незалежно від того, які зобов'язання ви-

никли первісно між сторонами. Вбачається, що остання позиція є цілком обгрунтованою та узгодженою з нормами діючого законодавства та теорії цивільного права.

Не можна залишити поза увагою питання можливості застосування вимог ч.2ст.625 ЦК при задоволенні вимог особи про стягнення авансу, коли виникли відносини не дають підстав вважати, що між сторонами укладено договір завдатку.

Суди по-різному вирішують подібні спори, та розповсюдженість цієї категорії справ вимагає узагальнення практики вирішення таких питань.

На думку одних, вимоги про стягнення суми авансу із індексом інфляції не ґрунтуються на законі, поряд із цим зустрічаються рішення про стягнення таких сум.

Відповідно до ст.570 ЦК завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Завдаток є способом забезпечення зобов'язання, тоді як аванс таким не є, і якщо стягується саме він, то це означає, що договір між сторонами не укладений.

Виходячи з того, що ч.2ст.625 ЦК є санкцією за неналежне виконання зобов'язання, то наслідки невиконання зобов'язання не можуть застосуватися, якщо воно не виникло.

З огляду на викладене уявляється помилковим застосування наслідків згаданої статті у спорах про стягнення авансу.

Однією з поширених категорій цивільних справ є спори, що виникають з договорів страхування, а саме: справи за позовами страхувальників до страховиків про стягнення страхового відшкодування за договорами майнового страхування.

Поняття «договір страхування» закріплено в ЦК (ст.979), Господарському кодексі України (ст. 354) та в Законі України від 7 березня 1996 року «Про страхування».

Так, згідно зі ст. 16 цього Закону договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, відповідно до якої страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору [5].

Практика застосування норм про відповідальність, передбачену ст. 625 ЦК, умовно йде двома напрямками: шляхом відмови в задоволенні вимог про стягнення інфляційних втрат та трьох процентів річних за прострочення у виплаті страхового відшкодування і, навпаки, – шляхом повного задоволення вимог про це, що свідчить про дискусійність зазначеного питання.

Доводи прихильників відмови в задоволенні вимог зводяться до того, що між сторонами виникли правовідносини з договору страхування, відносини регулюються Законом України «Про страхування» та Главою 67 ЦК, позивач не є кредитором, а відповідач – боржником за грошовими зобов'язаннями, позовні вимоги про стягнення інфляційних витрат та трьох процентів річних за прострочення у виплаті страхового відшкодування не ґрунтуються на законі, а також не передбачені договором страхування.

Навпаки, задовольняючи вимоги про стягнення інфляційних втрат та трьох процентів річних за прострочення у виплаті страхового відшкодування, деякі суди виходять з того, що зобов'язання, які виникають між

сторонами є грошовими, оскільки фактично зводяться до сплати грошей.

Оскільки зобов'язання страховика по сплаті страхувальнику страхового відшкодування є грошовим зобов'язанням, яке фактично зводиться до сплати грошей, то правильним уявляється визнати практику задоволення таких вимог.

Саме таку позицію викладено в Узагальненні судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування від 11 листопада 2011 року, за яким проценти річних, так само як і інфляційні втрати на суму боргу, входять до складу грошового зобов'язання і на відміну від пені не є санкцією за порушення грошового зобов'язання, а виступають способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних витрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процентів і отриманні компенсації (плати) від боржника за користування отриманими ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторі, а тому ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та незалежно від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання. Таким чином, інфляційні нарахування на суму боргу та три проценти річних є наслідком невиконання грошового зобов'язання [6].

Неоднаковими можна вважати й окремі висновки судів з приводу можливості застосування відповідальності, передбаченої ст.625 ЦК України, в разі невиконання договору про надання послуг.

Так, рішенням Малиновського районного суду м.Одеси від 27 травня 2010 року задоволено вимоги Б. до СТО ДП «А.» про стягнення на користь позивача вартості відбудованого ремонту з урахуванням індексу інфляції та 3% річних. У позовній заяві позивач посилався на те, що внаслідок дорожньо-транспортної пригоди був пошкоджений належний йому автомобіль, ремонт був здійснений відповідачем СТО ДП «А.», однак роботи були виконані неякісно, деталі, що потребували заміни, замінені не були, та вартість відновлювального ремонту склала 11908 грн. Скасовуючи рішення суду, апеляційний суд Одеської області зазначив, що застосування індексу інфляції та 3% річних є безпідставним, оскільки договір про надання послуг про виконання ремонтних робіт не є грошовим зобов'язанням [7].

Водночас відповідно до роз'яснень Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.09.2012 року грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, що складається в тому числі з правовідношення, в якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій відповідає кореспондуючий обов'язок боржника сплатити кошти на користь кредитора. Саме до останнього виду грошових зобов'язань належить укладений сторонами договір про надання послуг стільникового мобільного зв'язку, оскільки ним встановлена ціна договору – абонентська плата.

Отже, правовідносини, які склалися між сторонами на підставі договору про надання послуг стільникового мобільного зв'язку, є грошовим зобов'язанням, в якому серед інших прав і обов'язків сторін праву виконавця (кредитора) вимагати від замовника (боржника) сплати грошей за надані виконавцем послуги на його користь відповідає кореспондуючий обов'язок замовника сплатити ці кошти [8].

Аналогічна думка про природу грошового зобов'язання висловлена в постанові Верховного Суду України від 20 червня 2012 року, за якою зобов'язання боржника сплатити певну грошову суму на користь кредитора відповідно до цивільно-правового договору або з інших підстав, визначених законом, є грошовим зобов'язанням, а відтак правовідносини, які складають-

ся між сторонами на підставі договору про надання послуг з централізованого опалення та постачання гарячої води, є грошовими зобов'язаннями [9].

Таким чином, практика останніх рішень свідчить про можливість застосування зазначених норм і до правовідносин, які виникли на підставі договорів про надання послуг, що однозначно неможливо вважати безспірним.

Можливість застосування наслідків ст. 625 ЦК у разі невиконання недовірного зобов'язання є іншим аспектом виниклої проблеми.

Стаття 625 ЦК розташована в розділі, який присвячений відповідальності за невиконання зобов'язань, а зобов'язання, як відомо, розділяються на договірні та недовірні. При цьому в самій статті не оговорюється можливість її застосування лише до правовідносин, що ґрунтуються на договорі.

З огляду на таке єдності в розумінні цього питання немає як в юридичній літературі, так і на практиці, в якій приблизно в однаковій пропорції можна знайти такі рішення, за якими допускається застосування до виниклих правовідносин ст.625 ЦК України, і такі, що виключають таку можливість.

У літературі зустрічається поняття грошового зобов'язання з відшкодування позадоговірної шкоди, яке, на думку деяких авторів, має ті самі ознаки, які властиві всім грошовим зобов'язанням [10, с. 67].

Проте погодитися такими твердженнями не можна, оскільки грошовим деліктне зобов'язання можна вважати лише з часу постановлення відповідного рішення суду про стягнення коштів як компенсації за завдану шкоду.

На користь такої думки свідчить те, що обов'язку сплатити кошти без встановлення факту заподіяння шкоди та визначення її розміру не виникає до того часу, доки ці обставини не встановлені судом, а тому одночасне вирішення вимог про відшкодування шкоди в грошовому вигляді разом зі стягненням 3% річних та індексу інфляції є недопустимим.

Водночас невиконання рішення суду про присудження коштів може, на нашу думку, бути підставою для притягнення до відповідальності, передбаченої ст.625 ЦК України.

Так, рішенням Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 липня 2010 року на користь П. з Ч. стягнуто матеріальну шкоду в сумі 2130 грн., 559 грн. збитків від інфляції, 53 грн. – 3% річних та

3000 на відшкодування моральної шкоди, завданої позивачу укусом собаки, належної відповідачу. Скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд Одеської області виходив з того, що стягнення суми інфляції та 3% річних є неправомірним, оскільки вимоги ст. 625 ЦК на недовірні зобов'язання не розповсюджуються [11].

Рішенням апеляційного суду Одеської області від 26 жовтня 2010 року змінено рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 4 березня 2010 року в частині стягнення 3% річних за прострочення повернення коштів, які були безпідставно збережені відповідачем, оскільки між сторонами виникли відносини, які регулюються Главою 83, що не передбачає можливості застосування санкцій, передбачених ст. 625 ЦК [12].

Зазначена справа відображає наявність двох протилежних поглядів на можливість застосування цієї норми до інших недовірних зобов'язань, які не є деліктними, зокрема передбачених ст.1212 ЦК України.

Так, відповідно до ст.1212 ЦК особа, яка набула майно або зберегла його в себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставне набуто майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно.

При цьому набути або безпідставно збереженим майном можуть бути і грошові кошти, які підлягають поверненню у передбачений законом спосіб. Якщо слідувати логіці судової практики останніх часів, то будь-яке зобов'язання, яким передбачається сплата, передача будь-якої грошової суми з підстав, визначених законом, слід вважати грошовим, а відтак, його невиконання може тягнути наслідки, передбачені ст.625 ЦК України, що свідчить на користь правильності позиції, викладеної судом першої інстанції.

Підбиваючи підсумки вивчення справ, в яких заявлялися вимоги про застосування ст. 625 ЦК України, слід зазначити, що можливість застосування цієї норми у певних правовідносинах носить дискусійний характер і потребує відповідного роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ для забезпечення єдності практики і недопущення помилок у правозастосовній діяльності. У свою чергу, можливість застосування зазначених санкцій при невиконанні недовірних зобов'язань потребує спеціального дослідження, про нагальну потребу якого свідчать матеріали судової практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М.,1950. – 456 с.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право. / О. С. Иоффе. – М.: Юридическая литература, 1975. – 872 с.
3. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. Изд.2-е, испр./ Л.А.Лунц. – М.:Статут, 2004. – 352 с.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №27. – Ст.224
5. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №18. – Ст.78
6. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування: Узагальнення судової практики Верховного Суду України від 11 листопада 2011 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://nau.gov.ua>
7. Див.: Рішення Малиновського районного суду м. Одеси №2-3476/10 від 27 травня 2010 року /Архів суду за 2010 рік.
8. Щодо застосування окремих норм цивільного законодавства: Інформаційний лист Вищого Спеціалізованого України суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 вересня 2012 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://sc.gov.ua>
9. Постанова Верховного Суду України по справі №6-68ц12 від 20 червня 2012 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://scourt.gov.ua>
10. Лавров Д.Г. Денежные обязательства в российском гражданском праве / Д.Г.Лавров. – СПб: Юридический центр Пресс, 2001. – 250 с.
11. Див.:Рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області №2-1235/10 від 12 липня 2010 року /Архів суду за 2010 рік.
12. Див.:Рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області №2-1156/10 від 4 березня 2010 року /Архів суду за 2010 рік.